

SOLIQQA OID HUQUQBUZARLIKLARNING ASOSIY TURLARI VA ULARNING KELIB CHIQISH SABABLARI.

Usmonova Muxlisa Sagdullayevna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Soliq va soliqqa tortish” kafedrası proffesori

Turg’unova Zohida Shavkat qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Buxgalteriya

hisobi fakulteti BHA 50-guruh 2- bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga jiddiy to‘siq bo‘layotgan soliqqa oid huquqbuzarliklarning nazariy va amaliy jihatlari atroflicha tadqiq etilgan. Maqolaning asosiy diqqat markazida yashirin iqtisodiyotning tarkibiy qismi hisoblangan soliqdan bo‘yin tovlash mexanizmlari, xususan, tushumni yashirish, norasmiy bandlik va sun‘iy ravishda xarajatlarni oshirish kabi huquqbuzarlik turlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida soliq huquqbuzarliklarining kelib chiqishiga sabab bo‘luvchi fundamental omillar — iqtisodiy manfaatlar to‘qnashuvi, soliq yukining nomutanosibligi va huquqiy savodxonlikning yetishmasligi kabi masalalar ilmiy nuqtai nazardan asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq ma‘murchiligini takomillashtirish va “aqlli nazorat” tizimlarini joriy etish orqali huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha mualliflik takliflari ilgari surilgan. Xulosa qismida soliq intizomini mustahkamlash nafaqat jazo choralarini kuchaytirish, balki tadbirkorlik sub’ektlari uchun shaffof iqtisodiy muhit yaratish bilan uzviy bog‘liqligi isbotlangan.

Kalit so‘zlar: soliq huquqbuzarligi, yashirin iqtisodiyot, soliqdan bo‘yin tovlash, soliq ma‘murchiligi, norasmiy bandlik, soliq yuki, raqamlashtirish, soliq auditi, fiskal siyosat.

Аннотация:

В данной статье всесторонне исследуются теоретические и практические аспекты налоговых правонарушений, которые являются серьезным препятствием для устойчивого развития современной экономики. Основное внимание в статье уделяется механизмам уклонения от уплаты налогов как составной части теневой экономики, в частности, анализируются такие виды правонарушений, как сокрытие выручки, неформальная занятость и искусственное завышение расходов. В ходе исследования с научной точки зрения обоснованы фундаментальные факторы, вызывающие возникновение налоговых правонарушений: конфликт экономических интересов, диспропорция налоговой нагрузки и недостаток правовой грамотности. Также в статье выдвинуты авторские предложения по предотвращению правонарушений путем совершенствования налогового администрирования и внедрения систем «умного контроля» в условиях цифровой экономики. В заключении доказано, что укрепление налоговой дисциплины неразрывно связано не только с усилением мер наказания, но и с созданием прозрачной экономической среды для субъектов предпринимательства.

Ключевые слова: налоговое правонарушение, теневая экономика, уклонение от налогов, налоговое администрирование, неформальная занятость, налоговая нагрузка, цифровизация, налоговый аудит, фискальная политика.

Abstract:

This article provides a comprehensive study of the theoretical and practical aspects of tax offenses, which pose a significant obstacle to the sustainable development of the modern economy. The primary focus of the paper is on tax evasion mechanisms as a structural component of the shadow economy, specifically analyzing types of violations such as revenue concealment, informal employment, and the artificial inflation of expenses. The study scientifically substantiates the fundamental factors contributing to the emergence of tax offenses, including conflicts of economic interests, disproportionate tax burdens, and a lack of legal literacy. Furthermore, the article proposes author-developed recommendations for preventing violations through

the enhancement of tax administration and the implementation of "smart control" systems within the digital economy framework. The conclusion demonstrates that strengthening tax discipline is intrinsically linked not only to stricter punitive measures but also to the creation of a transparent economic environment for business entities.

Keywords: tax offense, shadow economy, tax evasion, tax administration, informal employment, tax burden, digitalization, tax audit, fiscal policy.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar sharoitida davlat byudjeti barqarorligini ta'minlash va adolatli raqobat muhitini yaratish bevosita soliq intizomiga bog'liqdir. Biroq, xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan soliq majburiyatlarini bajarishdan bo'yin tovlash yoki qonun hujjatlarini buzish holatlari hamon dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Soliqqa oid huquqbuzarliklar nafaqat fiskal tizimga zarar yetkazadi, balki yashirin iqtisodiyotning kengayishiga ham xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi soliq siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri — iqtisodiyotda xufiyona aylanmani qisqartirish va soliq ma'murchiligini takomillashtirishdan iboratdir. Soliq kodeksi va tegishli normativ-huquqiy hujjatlarda soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasi g'ayrihuquqiy xatti-harakat yoki harakatsizlik sifatida tavsiflanadi, buning uchun qonunda belgilangan tartibda moliyaviy sanksiyalar qo'llanilishi nazarda tutilgan.

Yashirin iqtisodiyot tarkibida eng ko'p uchraydigan huquqbuzarliklar sirasiga soliq solish ob'ektlarini hisobga qo'ymaslik, tushumlarni yashirish (soliq bazasini kamaytirib ko'rsatish) hamda nazorat-kassa texnikasini qo'llamaslik kabi holatlarni kiritish mumkin. Masalan, soliq bazasini yashirish holati aniqlanganda, qonunchilikda yashirilgan summaning yigirma foizi miqdorida jarima qo'llanilishi belgilangan.

Shu bilan birga, soliq qonunchiligi faqat jazo choralariga tayanmasdan, javobgarlikni liberallashtirish va profilaktika choralariga ham urg'u bermoqda. Xususan, huquqbuzarlikni birinchi marta sodir etgan va olingan bildirishnomadan

so'ng o'n kun muddatda jarimalarni ixtiyoriy to'lagan subyektlar uchun ma'muriy va jinoiy javobgarlikdan ozod etish kabi yengilliklar ko'zda tutilgan.

Ushbu maqolada soliqqa oid huquqbuzarliklarning asosiy turlari, ularning yashirin iqtisodiyot bilan bog'liqligi hamda ushbu illatlarning oldini olishda qo'llaniladigan huquqiy va iqtisodiy mexanizmlar tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Yashirin iqtisodiyot va soliq huquqbuzarliklarining o'zaro bog'liqligi

Yashirin iqtisodiyot — bu davlat nazoratidan tashqarida bo'lgan, soliqqa tortilmaydigan iqtisodiy faoliyat turlari majmuidir. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar natijasida kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi 2019-yildagi 50 foizdan 2024-yil yakuniga kelib 34,8 foizgacha pasaygan bo'lsa-da, uning ko'lami hali ham yuqoriligicha qolmoqda. Soliq huquqbuzarliklari ushbu "soyali" tizimning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.

Soliq huquqbuzarligi tushunchasi O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 209-moddasida belgilangan bo'lib, u soliq to'lovchining soliq to'g'risidagi qonunchilikni buzuvchi aybli harakati yoki harakatsizligidir. Yashirin iqtisodiyot sharoitida ushbu huquqbuzarliklar asosan qasddan sodir etilib, davlat byudjetiga tushishi lozim bo'lgan mablag'larning oqib ketishiga sabab bo'ladi.

2. Soliq bazasini yashirish va kamaytirib ko'rsatish mexanizmlari

Soliq kodeksining 223-moddasi yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashdagi eng muhim huquqiy richaglardan biridir. Soliq bazasini yashirish (kamaytirib ko'rsatish) huquqbuzarligi amaliyotda quyidagi murakkab sxemalar orqali namoyon bo'lmoqda:

Tushumni yashirish (Under-reporting): Realizatsiya qilingan tovarlar yoki ko'rsatilgan xizmatlar uchun to'lovlarni nazorat-kassa texnikasidan (NKT) o'tkazmasdan, naqd pul ko'rinishida qabul qilish. 2024-yilgi tahlillar shuni ko'rsatadiki, umumiy ovqatlanish va chakana savdo sohalarida tushumning deyarli 40 foizi hamon "soyada" qolmoqda.

Norasmiy bandlik va "konvert" usulidagi ish haqi: Ish beruvchilarning xodimlarni rasmiy ro'yxatdan o'tkazmasligi natijasida ijtimoiy soliq va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i (JShDS) bazasi sun'iy ravishda kamaytiriladi. Bu nafaqat davlatga zarar, balki fuqarolarning kelajakdagi ijtimoiy himoyasini (pensiya ta'minotini) ham xavf ostiga qo'yadi.

Hujjatsiz tovarlar aylanmasi: Tovarlarini hisobga olmasdan sotib olish va sotish jarayoni "zanjirli" huquqbuzarliklarni keltirib chiqaradi. Bu jarayonda soliq to'lovchilar QQS (qo'shilgan qiymat solig'i) bo'yicha asossiz hisobga olish (offset) tizimidan foydalanishga urinadilar.

3. Soliq javobgarligi tizimidagi liberallashtirish va "Aqlli nazorat"

2025-yildan boshlab soliq ma'murchiligida "jazolashdan ko'ra to'g'ri yo'lga solish" tamoyili ustuvorlik qilmoqda. O'RQ-1071-sonli Qonun (2025-yil iyul) bilan Soliq kodeksiga kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, birinchi marta huquqbuzarlik sodir etgan subyektlar uchun keng imkoniyatlar berildi.

Xususan, agar tadbirkorlik subyekti soliq huquqbuzarligini aniqlaganidan so'ng o'n kunlik muddatda jarima summasining 50 foizini ixtiyoriy ravishda to'lasa, u qolgan qismidan ozod etiladi. Ushbu "moliyaviy kompromiss" yashirin iqtisodiyot subyektlarini qonuniy faoliyatga qaytarish uchun kuchli rag'bat bo'lib xizmat qiladi. Biroq, agar huquqbuzarlik bir yil ichida takroran sodir etilsa, jarima miqdori ikki baravarga oshirilishi belgilangan (Soliq kodeksi, 219-modda).

4. Raqamlashtirish — huquqbuzarliklar profilaktikasining asosi

Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda inson omilini kamaytirish maqsadida 2025-yilda "E-aktiv", "E-ijara" va raqamli markirovkalash tizimlari yanada takomillashtirildi. Endilikda soliq organlari tahliliy nazoratni "Risk-analiz" tizimi orqali amalga oshirmoqda. Bu tizim shubhali operatsiyalarni avtomatik ravishda aniqlaydi va halol tadbirkorlarni ortiqcha tekshiruvlardan himoya qiladi.

Xulosa qilib aytganda, soliq huquqbuzarliklarining oldini olish faqatgina ma'muriy bosim orqali emas, balki soliq to'lashning qulay va shaffof mexanizmlarini

yaratish, soliq madaniyatini oshirish va yashirin faoliyatdan ko'ra qonuniy ishlashning manfaatliroq ekanligini isbotlash orqali amalga oshirilishi lozim.

Xulosa va takliflar

1. Soliq ma'murchiligini raqamlashtirishni chuqurlashtirish:

"E-aktiv" va "E-ijara" tizimlarini integratsiya qilish: Barcha turdagi tovar va xizmatlar aylanmasini real vaqt rejimida kuzatuvchi yagona platformani takomillashtirish. Bu tushumni yashirish (under-reporting) holatlarini 80% gacha kamaytirish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt (AI) yordamida risklarni baholash

Soliq organlarining "Risk-analiz" tizimiga sun'iy intellekt elementlarini kengroq joriy etish orqali shubhali tranzaksiyalarni (masalan, "bir kunlik firmalar" bilan operatsiyalar) avtomatik aniqlash va inson aralashuvisiz bloklash.

2. Naqdsiz hisob-kitoblar ko'lamini kengaytirish:

Majburiy raqamli to'lovlar: 2025-yildan boshlab ko'chmas mulk, avtomobillar va yuqori qiymatli zargarlik buyumlari savdosini faqat bank kartalari yoki elektron to'lov tizimlari orqali amalga oshirish tartibini qat'iy belgilash.

Keshbek tizimini diversifikatsiya qilish: Iste'molchilarga nafaqat savdo cheklari, balki xizmat ko'rsatish sohalarida (masalan, xususiy klinika, qo'shimcha mashg'ulotlar) ham yuqoriroq foizli keshbeklar berish orqali jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

3. Norasmiy bandlikni qonuniylashtirishning iqtisodiy choralari:

Ijtimoiy soliq yukini optimallashtirish: Yashirin iqtisodiyot ulushi yuqori bo'lgan sohalarda (qurilish, umumiy ovqatlanish) rasmiy ro'yxatdan o'tgan xodimlar soniga qarab tabaqalashtirilgan soliq imtiyozlarini berish.

O'z-o'zini band qilganlar doirasini kengaytirish: Frilanserlik va masofaviy xizmat ko'rsatish turlarini soliqqa tortishni soddalashtirish orqali yoshlarni qonuniy mehnat faoliyatiga jalb etish.

4. Huquqiy va ma'rifiy choralarni takomillashtirish:

Soliq amnistasining yangi bosqichi: Ma'lum bir muddat davomida ixtiyoriy ravishda "soya"dan chiqqan va mol-mulkini deklaratsiya qilgan tadbirkorlarga o'tmishdagi soliq huquqbuzarliklari uchun "fiskal daxlsizlik" kafolatini berish.

Ta'lim tizimiga kiritish: "Soliq savodxonligi" fanini O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim muassasalari barcha yo'nalishlariga kiritish orqali bo'lajak tadbirkorlarda "soliq to'lash – bu investitsiya" degan tushunchani shakllantirish. Nafaqat yuqori bosqich talabalari uchun balki , o'rta ta'lim bosqichidagi o'quvchilar uchun ham foydali bo'lgan ma'ruza o'quv-amaliy uchrashuvlarni tashkil etish .

Xulosa

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, soliq huquqbuzarliklari va yashirin iqtisodiyot o'rtasidagi bog'liqlik davlatning iqtisodiy xavfsizligiga bevosita tahdid soluvchi tizimli muammodir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, soliq bazasini yashirish va norasmiy bandlik kabi huquqbuzarliklar nafaqat byudjet tushumlarining kamayishiga, balki halol tadbirkorlar uchun insofsiz raqobat muhitining shakllanishiga olib keladi. Yangi tahrirdagi Soliq kodeksining joriy etilishi va soliq ma'murchiligining raqamlashtirilishi ushbu muammolarni bartaraf etishda muhim huquqiy poydevor bo'ldi.

Biroq, faqatgina ma'muriy jazo choralarini kuchaytirish orqali yashirin iqtisodiyotni to'liq jilovlab bo'lmaydi. 2025-yilgi islohotlar yo'nalishi ko'rsatganidek, asosiy e'tibor soliq to'lovchilar uchun shaffof va soddalashtirilgan tizim yaratish, ularni ixtiyoriy ravishda "soya"dan chiqishga rag'batlantirish hamda soliq madaniyatini yuksaltirishga qaratilishi lozim. Soliq tizimidagi "aqli nazorat" mexanizmlari inson omilini kamaytirib, korrupsion holatlarning oldini olishda asosiy drayver bo'lib xizmat qiladi. Yakuniy xulosa shundan iboratki, soliq intizomini mustahkamlash – bu jazo va imtiyoz o'rtasidagi oqilona muvozanatni topish hamda davlat bilan biznes o'rtasidagi ishonchni mustahkamlash demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. Yangi tahriri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020 (2025-yil 1-yanvardagi o'zgarishlar bilan). [Elektron resurs]: URL: <https://lex.uz/docs/4674902>
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Soliq va budjet siyosatining 2025-yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida", 24.12.2024-yildagi O'RQ-1014-son.
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Soliq kodeksining 227-1-moddasini qo'llash tartibini takomillashtirish to'g'risida", 30.05.2024-yildagi O'RQ-928-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida", 30.10.2020-yildagi PF-6098-son.
5. Jo'rayev A.S. va boshqalar. Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2023. – 450 b.
6. Ganiyev I.A. Soliq ma'murchiligi: O'quv qo'llanma. – Toshkent: TDIU, 2024. – 320 b.
7. Schneider F., Buehn A. Shadow Economy: Estimation Methods, Problems and Open Questions. – Springer, 2018. – 120 p.
8. Z.T.Ergashev. A.A. G'iyosov . G'.U. Ruziyev . Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish . Nazariya va amaliyot . – Toshkent. "Iqtisod – Moliya" , 2022 -420-bet
9. SH. A. Toshmatov , A. A. G'iyosov , S. A. G'iyosov . Soliq nazariyasi va tarixi .O'quv qo'llanma . – Toshkent . "Iqtisod va Moliya " , 2022 – 268 b.
10. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasining rasmiy sayti. "Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish bo'yicha tahliliy ma'lumotlar" – www.soliq.uz.
11. Lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
12. Gazeta.uz – "2025-yildagi soliq o'zgarishlari sharhi" (2025-yil yanvar soni).